
Rudolf Boehm

Klassenmaatschappij en democratie, vrije verkiezingen en partijenstelsel

Friedrich Engels schreef in 1877/78 :

«De opsplitsing van de maatschappij in een uitbuitende en een uitgebuite, een heersende en een onderdrukte klasse was het noodzakelijke gevolg van een ontoereikende ontwikkeling van de productie. Zolang de totale maatschappelijke arbeid maar weinig méér oplevert dan vereist is voor een behoeftig bestaan van allen, en zolang bijgevolg alle of bijna alle tijd van de grote meerderheid van de leden van de maatschappij in beslag genomen wordt door de arbeid, zolang verdeelt deze maatschappij zich noodzakelijkerwijs in klassen. Naast de grote meerderheid die uitsluitend tot arbeid verplicht is, vormt zich een van direct-productieve arbeid vrijgestelde klasse die de gemeenschappelijke aangelegenheden van de maatschappijen uitvoer brengt : leiding van de arbeid, staatszaken, justitie, wetenschappen, kunsten, enz.»

Als noodzakelijke voorwaarde voor de totstandkoming van een klassenloze maatschappij stelde het marxistisch geïnspireerde socialisme dan ook niet enkel (zoals het "utopisch" socialisme) een omwenteling van de eigendomsverhoudingen voor, maar voornamelijk een hoge graad van ontwikkeling van de productiekrachten.

Volgens de eenvoudige door Engels aangeduide criteria (opbrengst van de gemeenschappelijke arbeid ; de tijd die de grote meerderheid van de mensen moet besteden aan de arbeid) is die noodzakelijke hoge graad van ontwikkeling van de productiekrachten nog steeds in geen enkel (zogeheten) socialistisch land bereikt. Bijgevolg moet ook, volgens Engels, een klassenmaatschappij in die landen nog steeds voortbestaan, en wel onder de heel duidelijk door hem beschreven verschijningsvorm (zie boven).

In theorie en zelfs officiëel werd dit bestaan van een klassenmaatschappij in de landen van het tot nog toe reëel bestaande socialisme ook steeds bevestigd of toegegeven. Maar vreemd genoeg wilde men daarmee enkel verwijzen naar het feit dat ook in die socialistische landen nog resten voortbestonden van kapitalistische eigendomsvormen, waarbij bijvoorbeeld zelfs aan de landbouwers gedacht werd (zo is de landbouw in de DDR enkel gecollectiviseerd onder de vorm van

coöperatieven, waarbij de individuele landbouwers louter juridisch de eigenaars van hun gronden bleven). Nooit heeft men willen inzien en toegeven dat in die socialistische landen voornamelijk een klassentegenstelling is blijven voortbestaan tussen "de grote meerderheid die uitsluitend tot arbeid verplicht is" en "een van direct-productieve arbeid vrijgestelde klasse die de gemeenschappelijke aangelegenheden van de maatschappij ten uitvoer brengt", zeg maar : de partijkaders. En dan moest bijna onvermijdelijk gebeuren wat er altijd gebeurt als men een realiteit weigert te erkennen : die realiteit wordt er natuurlijk niet door opgeheven, maar ontaardt en verergert.

Ondertussen is er echter nog een tweede realiteit die we (ook) in dit verband onder ogen moeten zien : de wereldwijde ecologische crisistoestand en de onmiskenbare tendens van deze toestand om nog te verergeren, maakt het voor de hele overzienbare toekomst uiterst onwaarschijnlijk dat we ooit, wereldwijd, de nog steeds "ontoereikende ontwikkeling van de productie" zouden kunnen voorbijstreven ; en het zal zeker niet gebeuren door verdere aanwending van de bekende wetenschappelijk-technologisch-kapitalistische methoden waar ook Marx, Engels en Lenin nog volop vertrouwen in stelden. En dat zal dan, als Engels gelijk heeft (en op dit punt is zijn gelijk doorslaggevend genoeg bewezen), tot gevolg hebben dat we -socialisme of geen socialisme- ook voor de hele overzienbare toekomst met een klassenmaatschappij zullen moeten leven. Kunnen we daarmee afrekenen, en hoe ?

Het antwoord op deze vraag luidt : democratie. Het woord "democratie" is zelfs niets anders dan het antwoord op die vraag. Want "democratie" betekent, letterlijk vertaald, heerschappij van het volk. Het duidt dus een politieke idee aan voor een klassenmaatschappij, een maatschappij waar een verschil bestaat tussen een heersende en een overheerste klasse. Maar in tegenstelling tot wat zelfs Engels als vanzelfsprekend veronderstelt (in zijn hoger aangehaalde uitspraak) is democratie het idee dat in zo'n klassenmaatschappij de heersende klasse gevormd moet worden door "de grote meerderheid van de leden van de maatschappij", "die uitsluitend tot arbeid verplicht is", en dat door haar de "van direct-productieve arbeid vrijgestelde klasse die de gemeenschappelijke aangelegenheden van de maatschappij ten uitvoer brengt" moet beheerst worden ; hoewel deze laatste klasse ook onder die voorwaarden in een zekere zin de "uitbuitende klasse" blijft, omdat "de gemeenschappelijke aangelegenheden van de maatschappij" nu eens niet ten uitvoer kunnen worden gebracht zonder de daarvoor vereiste middelen te onttrekken aan de onmiddellijke bevrediging van de individuele behoeften van "allen". Engels vond het blijkbaar ondenkbaar dat de "uitgebuite klasse", het volk, wel eens de heersende

klasse zou kunnen zijn, en de "uitbuitende klasse" van vrijgestelden de "onderdrukte, of beter : de "overheerste".

Nochtans is dit onze enige kans (voor democratie) wanneer we er niet op kunnen rekenen dat ooit alle klassentegenstellingen overwonnen zouden worden door een enorme ontwikkeling van onze productiekrachten (die een volledige ineenstorting van ons leefmilieu tot gevolg zou hebben).

In ieder geval vormt de idee dat enkel het volk de heersende klasse kan zijn en dat zijn vertegenwoordigers, beheerders en bestuurders daaraan onderworpen moeten zijn, de kerngedachte van onze westerse democratische traditie. Zo schreef Robespierre in zijn ontwerp voor een verklaring van de mensen- en burgerrechten :

«Le peuple est le souverain : le gouvernement est son ouvrage et sa propriété, les fonctionnaires publics sont ses commis (...). Les fonctions publiques ne peuvent être considérées comme des distinctions, ni comme des récompenses, mais comme des devoirs publics.»

En Saint-Just, in zijn ontwerp voor een grondwet :

«Les représentants du peuple, les magistrats, ne sont point au-dessus des citoyens. La subordination établie pour l'harmonie du gouvernement n'est pas prééminence (...). Les fonctionnaires publics, les représentants du peuple, les membres du conseil, les ministres sont suspendus du droit de voter pendant la durée de leurs fonctions.»

Want :

«Quiconque est magistrat, n'est plus du peuple ; il ne peut entrer dans le peuple aucun pouvoir individuel. Si les autorités faisaient partie du peuple, elles seraient plus puissantes que lui. Les autorités ne peuvent affecter aucun rang dans le peuple. Elles n'ont de rang que par rapport aux coupables et aux lois (...). Lorsqu'on parle à un fonctionnaire, on ne doit pas dire «citoyen» ; ce titre est au-dessus de lui.»

Zo gezien zou het van veel inzicht in het meest noodzakelijke -ook voor socialistische landen- getuigen, als nu overal in Oost-Europa de roep naar democratie weerklinkt (ook wanneer bijvoorbeeld volgens een recente opiniepeiling in de DDR de democratisering slechts als het tweede belangrijkste probleem voor dit land wordt beschouwd, na het ecologische probleem). Toch zijn er redenen om te twijfelen aan zo'n scherp inzicht, als velen blijkbaar onder "democratie" nauwelijks méér verstaan dan "vrije verkiezingen" en/of "meerpartijensstelsel". Want

"vrije verkiezingen" vormen toch maar een erg ontoereikende invulling van de hoger geschetste idee van democratie, meer bepaald wanneer ze enkel in het kader van een "meerpartijensysteem" plaatsvinden ; zo'n meerpartijensysteem kan bovendien, wellicht zelfs nog meer dan een éénpartijensysteem, tot een ontarding van de democratie (of van de klassenmaatschappij) bijdragen.

Om te beginnen bij de "vrije verkiezingen" : natuurlijk is die eis best te begrijpen bij mensen die zich niet zo goed vertegenwoordigd voelden door hun "leiders" die ze, althans naar hun eigen gevoelens, geenszins zelf hebben gekozen en verkozen. (De feitelijke situatie was wel iets ingewikkelder, onder andere precies ten gevolge van het heersende partijensysteem ; men vergelijk ook de situatie in de westerse landen, waarover straks iets meer.)

Maar men kan nauwelijks begrijpen dat de mensen niet op zijn minst aanvoelen hoe weinig die eis eigenlijk inhoudt. Zouden die mensen er zich dan werkelijk mee willen tevreden stellen in "vrije verkiezingen" hun leiders te kunnen aanduiden, en dan er eventueel vrede mee te nemen dat met instemming van die verkozenen alles blijft zoals het was, maar nu "democratisch gelegitimeerd" ? Het belangrijke is toch niet de verkiezing van de vertegenwoordigers, maar de inhoudelijke keuze voor één of ander type maatschappij ? En kan dat dan ook een ondemocratisch maatschappijtype zijn ? En indien het democratisch moet zijn, kan die democratie zich dan opnieuw herleiden tot een waarborg van "vrije verkiezingen" ?

Wat achter al die verwarring schuil gaat, is het feit dat vrije verkiezingen, hoe vrij ze ook mogen zijn, zelf een manier zijn om bij te dragen tot de oprichting of bevestiging van een klassenmaatschappij : ook door middel van vrije verkiezingen "vormt zich een van direct-productieve arbeid vrijgestelde klasse die de gemeenschappelijke aangelegenheden van de maatschappij ten uitvoer brengt : leiding van de arbeid, staatszaken, justitie, wetenschappen, kunsten, enz.". De vorming van zo'n klassenmaatschappij beantwoordt volgens Engels aan een noodtoestand van de samenleving. Maar de eis van "vrije verkiezingen" dreigt erop neer te komen net deze noodtoestand met behulp van de vrijheids-idee te idealiseren.

~~Natuurlijk, zoveel democratische denkwijze houdt de eis van vrije verkiezingen wel degelijk in: als het nu eens noodzakelijk is om een bepaalde klasse van mensen van direct-productieve arbeid vrij te stellen om de gemeenschappelijke aangelegenheden van de maatschappij ten uitvoer te kunnen brengen, is het natuurlijk beter dat het volk zelf die mensen (als een "elite", d.w.z. "uitverkorenen") kiest en verkiest die van~~

de vrijstelling mogen genieten en aan wie de bedoelde taken opgelegd worden. Maar als het volk zich beperkt tot deze keuze en verkiezingen, is het dan niet onvermijdelijk dat de klassenmaatschappij ontaardt (zie hoger !) doordat de heerschappij van het volk overgaat naar de klasse van vrijgestelden die in feite zelf tot heersende klasse wordt ? Om zijn eigen heerschappij (dus : de democratie) te handhaven, mag het volk er zich niet toe beperken een klasse van vrijgestelden te verkiezen, het moet de opdrachten vastleggen die ze moeten vervullen, het moet er zorg voor dragen dat ze wel over de nodige vrijheden beschikken om hun opdrachten te kunnen vervullen, maar ook niet méér dan precies die daarvoor vereiste vrijheden. (Het verandert niets aan de algemene idee als het volk ook op bepaalde vrijgestelden een beroep zal moeten doen om de bedoelde opdrachten uit te stippelen of, beter gezegd, de desbetreffende ontwerpen voor goedkeuring aan het volk voor te leggen.) Uiteraard zal het volk ook moeten waken over de vervulling van de opdrachten waarmee de vrijgestelden worden belast, en hen ter verantwoording roepen. Als het volk die rol van heersende klasse in de maatschappij niet zou willen spelen of zich er niet toe in staat zou achten, moet het niet om democratie roepen.

Overigens kan de vrije verkiezing van vrijgestelden die voor de gemeenschappelijke taken van de maatschappij zorg moeten dragen, zich geenszins beperken tot de aanduiding van volksvertegenwoordigers in parlementen. Tot de gemeenschappelijke aangelegenheden van de maatschappij behoren volgens Engels niet enkel "staatszaken", maar ook "de leiding van de arbeid, justitie, wetenschappen, wetenschappen, kunsten, enz.", kortom, het hele domein van de cultuur. Ook alle vrijgestelden die zich daarmee bezig houden (als dat de gepaste uitdrukking is) moeten onderworpen blijven aan de heerschappij van het volk.

Het gevaar van een ontaarding van de klassenmaatschappij neemt nog toe wanneer men meent dat vrije verkiezingen de vestiging van een meerpartijstelsel veronderstellen. Men lijkt nog maar weinig te beseffen dat, historisch gezien, "ons" partijstelsel pas tegen het einde van de 19e eeuw is ontstaan (zie bijvoorbeeld de artikels "partij" en "partijstelsel" in de Winkler Prins Encyclopedie), en in de oudheid noch in de Moderne Tijden onmiddellijk verbonden was met de idee van democratie. Natuurlijk hebben zich steeds in alle volksvertegenwoordigingen, wanneer ze eenmaal verkozen waren, min of meer bestendige meerderheden en minderheden gevormd (die men ook dan als "partijen" kon beschouwen) ; maar het partijstelsel heeft ernaar gestreefd, en is er ook verregaand in geslaagd, dergelijke meerderheden en minderheden vooraf, reeds voor de verkiezingen, vast te leggen, of ten laatste op het ogenblik van een regeringsvorming. Eerst en vooral heeft het partijen-

stelsel feitelijk een systeem van onrechtstreekse verkiezingen in de hand gewerkt : verkiesbaar door het volk werden enkel nog de personen die vooraf (voor de wettelijke verkiezingen) als kandidaten op een lijst geplaatst werden, en dat meestal niet eens door een meerderheid van de leden, maar door de top van de desbetreffende partij. Het volk had bijgevolg maar weinig keuze bij de verkiezing van zijn vertegenwoordigers, en kon eigenlijk enkel stemmen voor een bepaald partijprogramma. Dit ware op zichzelf nog zo slecht niet geweest, maar steeds meer vervaagden die programma's omdat ze van meetaf aan werden geformuleerd met het oog op de verhoopte vorming van meerderheden voor een regeringsvorming. Naar aanleiding van zo'n regeringsvorming bleef dan meestal zelfs van dit vooropgestelde vage programma maar weinig over. Kenmerkend werd de verregaande gelijkenis van de regeerprogramma's van opeenvolgende regeringen, zelfs in tegenstelling met de enigszins afwijkende verkiezingsprogramma's van de verschillende partijen, uit welke coalities die regeringen ook werden samengesteld.

Voornameijk leidde zo'n regeringsvorming telkens tot een vervanging van de tegenstelling tussen volksvertegenwoordiging en regering door een blokvorming van regering en parlementaire meerderheid enerzijds en de overblijvende parlementaire minderheid van volksvertegenwoordigers anderzijds. Dat druiste niet enkel in tegen Montesquieu's principe van de scheiding der machten (in dit geval tussen legislatieve en executieve), maar bevestigde, of leidde tot, een ontaarding van de klassenmaatschappij. De tegenstelling tussen het volk, als de grote meerderheid, en de elite, die zich had moeten manifesteren in een tegenstelling tussen volksvertegenwoordigers en regeerders, werd verdoezeld ; en de meerderheid die het volk vormt tegenover zijn vrijgestelden werd vervangen door de meerderheid van de regeerders en hun parlementaire meerderheid van volksvertegenwoordigers tegenover de minderheid van volksvertegenwoordigers die geen deel uitmaakten van de regeringsmeerderheid. De regering en haar meerderheid van volksvertegenwoordigers vormde aldus een nieuwe heersende klasse. En zelfs de grotere verbondenheid van de oppositionele minderheid (!) in de volksvertegenwoordiging met het volk werd herleid tot schijn, omdat die minderheid nog steeds in de eerste plaats bevoorrechte kandidaten voor de vorming van een "andere" regeringsmeerderheid voorstelde.

Dat alles is uit de lotgevallen van de Westerse democratie sinds de tweede helft van de negentiende eeuw genoegzaam bekend ; de mensen in Oost-Europa die nu om democratie roepen onder de vorm van vrije verkiezingen en een meerpartijensstelsel zijn er zich kennelijk weinig van bewust. En concreet : hooguit heeft het meerpartijensstelsel in het Westen er soms toe geleid dat om de haverklap, naargelang de verkie-

zingsuitslagen, onderdelen van de economie afwisselend werden gesocialiseerd en dan opnieuw geprivatiseerd (hetgeen weliswaar enkel mogelijk was omdat het voor het feitelijke bedrijfsbeheer niet zoveel verschil uitmaakte); is het dát wat men in Oost-Europa van een toekomstige democratie verhoopt ?

Inmiddels hebben in de Sovjet-Unie, op basis van een éénpartijstelsel, verkiezingen voor een Congres van Volksgedeputeerden plaatsgevonden die het bewijs hebben geleverd dat vrije verkiezingen, ook met een keuze tussen meerdere kandidaten, zo goed en zo kwaad als in een meerpartijenstelsel, ook in een éénpartijenstelsel mogelijk zijn. Dat de kandidaten voor die verkiezingen voor het grootste deel door één enkele partij voorgedragen werden, was ongetwijfeld een belangrijk tekort, maar niet zozeer omdat dit maar één partij was maar omdat die partij een "beleidspartij" was en bijna onmogelijk kon ophouden dat te zijn als gevolg van de uitslag van de verkiezingen. Toch kan men zich afvragen of de herleiding van het partijstelsel tot één organisatie voor het bepalen van de kandidaten voor een verkiezing niet een goede weg zou zijn voor een bevestiging van de democratie. Natuurlijk is het ook vreemd dat het in de Sovjet-Unie verkozen Congres van Volksgedeputeerden dan nog eens, door middel van één onrechtstreekse verkiezing, in zijn schoot het eigenlijk werkend parlement moest verkiezen dat nu de "Opperste Sovjet" werd genoemd. (Het is zelfs niet duidelijk welke van die twee lichamen in feite als de "opperste" volksvertegenwoordiging moet worden beschouwd.) Toch valt het op dat dat zowel dit Congres als de Opperste Sovjet, duidelijk afgebakend ten overstaan van de regering of de executieve, zich werkelijk inhoudelijk met de reële problemen van het land en het volk bezig tracht te houden, en niet enkel met de vorming van vaste meerderheden die enkel de klassenmaatschappij kunnen doen ontaarden.

Om tot besluit nog eens terug te komen op mijn uitgangspunt : feit is dat het marxistisch geïnspireerde socialisme het tot nog toe steeds moeilijk had met het idee van de democratie, hoewel niet omwille van een of ander antidemocratisme, maar net omwille van zijn radicaal democratisme. Dit socialisme had altijd grote twijfels over de mogelijkheid en waarde van een echte democratie zolang de klassenmaatschappij bleef voortbestaan ; het geloofde dat de klassenmaatschappij enkel overwonnen kon worden op basis van een zeer hoge graad van ontwikkeling van de productiekrachten. Net daarom heeft men zich in de landen van het tot nog toe reëel bestaande socialisme op de allereerste plaats toegelegd op zo'n ontwikkeling van de productiekrachten en heeft men het politieke in het algemeen en meer bepaald het idee van de democratie verregaand verwaarloosd. Men was veel te ambitieus op het

economische, of veeleer op het technologische vlak, en veel te weinig op het politieke vlak. Toch leidde het tekort aan democratie tot een ontmoediging en demotivatie van de mensen (die zich steeds maar moesten opofferen voor een verre en steeds weer uitgestelde toekomst), wat op zijn beurt uitgroeide tot een remmende factor bij de ontwikkeling van de productiekrachten. Niettemin ging die bijna absoluut bevoorrechte ontwikkeling van de productiekrachten ver genoeg om het volk ermee te dreigen (zoals Marx eens schreef in 1865, in een niet zover aflliggende context) "gedegradeerd te worden tot een onverschillige massa van geruïneerde, arme drommels die door geen verlossing meer kon worden geholpen".